

б праслаўляла народ, яго подзвіг, была б прасякнутая вялікай павагай да яго і клопатам пра яго». Аднак напісаць кнігу рэалістычна, асвятліўшы жыццё Палескага краю і мерапрыемствы савецкай улады не аднабока, клішыравана, а ва ўсёй шматмернасці, дапамаглі толькі змены ў грамадска-палітычным жыцці СССР, што наступілі ў сярэдзіне 1950-х гг. «“Людзі на балоце” ў такім выглядзе, у якім яны напісаны, маглі з’явіцца толькі пасля тых перамен, што адбыліся ў выніку XX з’езда партыі», — пісаў аўтар.

Маючы на мэце развіць сваю задуму далей у цыкл твораў, які б ахопліваў гісторыю Палесся на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў, пісьменнік запланавалі стварыць трылогію. Калі першы раман, «Людзі на балоце», Іван Мележ прысвяціў пачатковым мерапрыемствам савецкай улады на Палессі ў дваццатыя гады, то другі, паводле меркавання аўтара, павінен быў адлюстравыць працэс калектывізацыі, а трэці — падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Аднак па меры далейшай напрацоўкі матэрыялу і звароту да гістарычных крыніц, па меры шчырых размоў з выдавочнымі падзеі 1930-х гг., аўтару станавілася відавочна, што такую складаную з’яву, як калектывізацыя, нельга было адлюстравыць бегла, у адной кнізе, спрашчаючы гістарычную рэчаіснасць. Распавядаючы пра тэма падзеі, немагчыма было б пакінуць па-за ўвагай шматлікія перагібы, якія калечылі лёсы і жыцці людзей. Шматпланавы асвятленне працэсу калектывізацыі вымагала і больш поўнага адлюстравання грамадска-палітычнага жыцця на пачатку 1930-х гг., патрабавала акрэслівання псіхалагічнай атмасферы таго часу, што, у сваю чаргу, падводзіла да праблемы культу асобы, рэпрэсій у дачыненні да дзеячаў культуры. Такое павелічэнне задач у асвятленні гістарычных працэсаў гэтага перыяду ўносіла істотныя змены ў аўтарскую канцэпцыю наступнага рамана «Подых навальніцы». Сам Іван Мележ выказаў свой погляд на тагачасныя падзеі наступнымі словамі: «У цяжкія трыццатыя гады брала пачатак не толькі добрае, але і злое. У тым, што адбывалася тады, было нямаля такога, што выклікала непатрэбную вострыню адносін, нараджала несправядлівасці, крыўды, прыводзіла да неапраўданых ахвяр». Большай свабодзе аўтара ў адлюстраванні мінулых падзей спрыяла і часовае разняволенне грамадскай думкі ў СССР напрыканцы 1950-х — пачатку 1960-х гг.

Такім чынам, задума Івана Мележа асвятліць жыццё палескіх сялян на пераломе эпох паступова набыла шырэйшы размах і трансфармавалася ў роздум над лёсам Бацькаўшчыны ў пераломны перыяд гісторыі. Распрацоўка наступных раманаў, якія б ахапілі настолькі шырокі спектр задач, патрабавала ад аўтара шмат часу і вялікага пісьменніцкага майстэрства. Іван Мележ дбайна клапаціўся, каб не толькі факты, але і думкі, і псіхалагічная атмасфера таго часу былі адлюстраваныя з максімальным падабенствам да рэальнасці. Ён пісаў: «Я вельмі і вельмі трывожуся, ці ўдасца мне з дастатковай глыбінёй паказаць узаемасувязі паміж часам і чалавекам». Часам на палях яго рукапісаў можна сустрэць заўвагу пра тое, што нейкая фраза ў вуснах героя больш адпавядае сучаснаму стылю мыслення (гэта значыць, 1960-м — 1970-м гг.) і таму павінна быць перапрацавана. Менавіта з-за гэтага работа над кожным наступным раманам цыкла працягвалася доўга. На жаль, многае пісьменнік так і не паспеў увасобіць у жыццё. Сюжэт «Палескай хронікі» спыніўся на самых першых днях 1930 года.

Многія сюжэтныя лініі неаднаразова перапрацоўваліся. Узніклі, зніклі і трансфармаваліся задумкі цэлых раздзелаў і нават раманаў. У неапублікаванай спадчыне пісьменніка засталіся планы далейшага развіцця падзей «Палескай хронікі». Наступныя дзве кнігі, паводле меркавання Івана Мележа, павінны былі ахопліваць першую палову 1930 года і адлюстроўваць сцэны раскулачвання ў Куранях, выключэнне з партыі Апейкі і Гайліса, а потым — крытыку дапушчаных перагібаў, зняцце з пасады Башлыкова і рэабілітацыю Апейкі. Канчаткова аўтар планаваў давесці цыкл раманаў да часоў Вялікай Айчыннай вайны. Матэрыял, выкладзены ў запісах, накідах Івана Мележа, надзвычай важны для разумення

цэласнага характару «Палескай хронікі» і задумы аўтара ў адлюстраванні лёсу галоўных герояў: Васіля, Ганны, Яўхіма, Апейкі, Башлыкова і іншых. Не менш цікавымі падаюцца і асобныя разважанні аўтара, выкладзеныя на старонках яго запіснай кніжкі. Яны дазваляюць нам зразумець імператывы, якімі кіраваўся пісьменнік пры адлюстраванні тых ці іншых падзей, распрацоўцы асобных сюжэтных ліній. Канечне, выкарыстанне недапрацаванай спадчыны пісьменніка можа быць успрынята крытычна, бо пакінуты матэрыял часта несістэматызаваны і не даведзены да канца. Аднак многія сцэны, асобныя дыялогі носяць настолькі распрацаваны і завершаны характар, змяшчаюць настолькі важныя думкі, што можна не сумнявацца: яны ішлі ад самага сэрца аўтара, і калі б пісьменнік ажыццявіў іх публікацыю, то яны б занялі ключавое месца ва ўсёй «Палескай хроніцы».

Сюжэтная лінія раманаў не проста апісваюць рэчаіснасць таго часу, а ў значнай ступені адлюстроўваюць і грамадзянскую пазіцыю аўтара, яго погляды на многія праблемы дзяржаўна-палітычнага будаўніцтва ў 1930-я гг. Канечне, погляды Івана Мележа не заставаліся аднастайнымі на працягу ўсіх дваццаці год, якія аўтар працаваў над раманамі «Палескай хронікі». Гэта адлюстроўвае дынаміка роздзума аўтара над развіццём сюжэтных ліній твора. Змены ў грамадска-палітычным жыцці СССР таксама накладвалі адбітак на магчымасці больш поўна данесці сваю думку да чытача. Калі ў першай палове 1960-х гг. Іван Мележ планаваў закрануць у «Палескай хроніцы» рэпрэсіі другой паловы 1930-х гг. (у яго запісах сустракаюцца ўпамінанні пра далейшыя трагічныя лёсы Апейкі, Гайліса, Міканора), то ў 1970-я гг., калі крытыка сталінізму заўважна сціхла, аўтар вырашыў найперш засяродзіцца на сцэнах раскулачвання пачатку 1930-х гг. Менавіта таму многія думкі, першапачаткова выказаныя ў больш адкрытай форме, мы можам знайсці ў архіве пісьменніка, а не на старонках раманаў. Але нават нягледзячы на гэта, публікацыя «Палескай хронікі» стала мужным грамадзянскім крокам Івана Мележа. Яго раманы былі аднымі з першых у савецкай літаратуры, у якіх ажыццёўлена спроба крытычнага пераасэнсавання падзей 1930-х гг., ходу ключавых мерапрыемстваў, праведзеных савецкай уладай.

Раманы «Палескай хронікі» адлюстроўваюць гісторыю палескай вёскі, гісторыю беларускага народа ў цэлым у складаны, пераломны перыяд, калі пад уплывам знешніх абставін змяняўся спрадвечны лад жыцця людзей, выклікаючы ў іх змешаныя пачуцці: здзіўленне, абьякавасць, а часам і супраціўленне, непрыманне новага. На жаль, часта змены не толькі хутка прыходзілі, але і гвалтоўна насаджаліся. Калі першыя мерапрыемствы савецкай улады закраналі толькі асобныя бакі жыцця людзей, то калектывізацыя, ажыццёўленая ў дадатак яшчэ і на прымусовай аснове, парушыла традыцыйны лад жыцця на Палессі, уварваўшыся пры гэтым у самую адчувальную сферу — сферу ўласнасці на зямлю. Адлюстраванне гэтага супярэчлівага перыяду ў гісторыі беларускай вёскі вымушала аўтара не толькі клапатліва адлюстроўваць гістарычныя падрабязнасці, але і выпрацаваць уласную пазіцыю ў дачыненні да гэтых падзей, даць ім гістарыясофскую ацэнку.

Падчас працы з першакрыніцамі, падчас гутарак з выдавочцамі тых падзей Іван Мележ усё больш пераконваўся ў тым, што дасканалае адлюстраванне калектывізацыі не магло быць вырашана ў рамках аднамерных схем і падыходаў. Гэты працэс, як і іншыя з’явы ў грамадска-палітычным жыцці БССР таго часу, патрабаваў новага ракурсу для выяўлення. Дэталёвае знаёмства з тым перыядам стварала ўяўленне пра гісторыю Бацькаўшчыны 1930-х гг. не толькі і не столькі як пра паспяховае ажыццяўленне мерапрыемстваў савецкай улады, колькі як пра паласу пакут і выпрабаванняў. Але разам з тым аўтар разглядаў гэтую цяжкую часіну як момант, у які праяўляюцца і лепшыя якасці, уласцівыя беларускаму народу. Сведчаннем таму з’яўляюцца наступныя радкі з яго запіснай кніжкі: «Гаварылі аб уласніцкай душы селяніна... А чаму ніхто не сказаў аб яго надзвычайнай самаахварнасці? Чаму ніхто не сказаў, што калектывізацыя патрабавала ад селяніна

надзвычайнай, непараўнальнай ні з чым самаахвярнасці? Адаць зямлю, адаць інвентар, усё набытае ўсім жыццём — не маючы цвёрдых гарантый за выключэннем слоў абяцанняў — колькі на гэта трэба самаахвярнасці! Кланяюся вам, людзі трыццатага года!»

Самаахвярнасць, якая праявілася падчас калектывізацыі, падкрэслівалася пісьменнікам як неад’емная рыса, што выступае сведчаннем непераможнасці, устойлівасці, сілы народнага духу. Менавіта яна давала права гаварыць пра перажытое ў 1930-я гг. як пра сапраўдны подзвіг народа. Аўтар падкрэсліваў, што гэтая якасць праявілася і ў іншыя драматычныя моманты, у тым ліку падчас Вялікай Айчыннай вайны: «Самаахвярнасць, веліч душы працоўнага народа. От пра што не гаварылі. А колькі ж яе было і якой вялікай, калі гадамі рабілі, не атрымліваючы ўзамен ні капейкі, у вайну, калі, забыўшы ўсе крыўды, аддавалі апошняе партызанам, рызыкавалі смяртэльна, ішлі на смерць! Вялікі ты, праўда, вялікі душою, народ!»

Нават у 1960-я гг. нячаста казалі пра вялікую цану, якой далася ажыццяўленне суцэльнай калектывізацыі. Аднак яшчэ радзей уздымалася важнае пытанне: а ці можна было ўвогуле пазбегнуць гэтай цаны? Адлюстроўваючы пераломны перыяд у гісторыі палескай вёскі ва ўсёй супярэчлівасці і драматычнасці, Іван Мележ узяў яго адным з першых. І гэтая праблема, у разуменні пісьменніка, не абмяжоўвалася працэсам калектывізацыі, а ахоплівала значна шырэйшую плынь гістарычных падзей, у тым ліку ваенных. Калі б пазней ён усё ж давёў «Палескую хроніку» да часоў Вялікай Айчыннай вайны, такога кшталту пытанне, а ці можна было пазбегнуць такой вялізнай колькасці ахвяр, магчыма, было б закранутае і там. Такім чынам, Іван Мележ адаў перавагу погляду на пераломныя гістарычныя падзеі не скрозь прызму высокіх ідэй ці дзяржаўнай патрэбы, а з пункту гледжання простага чалавека. Ягонныя запісы, як і апублікаваныя старонкі «Палескай хронікі», наскрозь прасякае думка, якая нам, людзям дваццаць першага стагоддзя, падаецца зараз цалкам натуральнай, але якая не агучвалася ў тыя часы: надта многа высілкаў народа было аддадзена за гвалтоўнае ўвасабленне вялікай ідэі, надта вялікую цану заплаціў народ, не атрымаўшы ўзамен абяцанага. Такім чынам, у «Палескай хроніцы» Івана Мележа выявіўся гуманістычны падыход да асэнсавання пераломных, драматычных момантаў нашай гісторыі — той погляд, які стаў дамінуючым у апошняй трэці дваццатага стагоддзя і ўвасобіўся ў творах Васіля Быкава, Алеся Адамовіча, Янкі Брыля і многіх іншых.

Канечне, Іван Мележ ніякім чынам не спрабаваў абвергнуць неабходнасць самога працэсу калектывізацыі. Ён таксама лічыў гэты працэс гістарычна мэтазгодным. Аднак галоўная ідэя, якую імкнуўся данесці аўтар, — гэта непазбежны крах вынікаў гвалтоўнага ажыццяўлення палітыкі. Нездарма Іван Мележ адлюстраваў імкненне глінішчанцаў выйсці з калгаса ў рамане «Завей. Снежань», а таксама планаваў паказаць у далейшым, як прымусова створаныя калгасы сталі распадацца пасля крытыкі на афіцыйным узроўні палітыкі перагібаў. Сельскагаспадарчыя кааператывы распаліся не ў выніку шкоднай дзейнасці кулацкіх элементаў, а таму, што само абагульненне маёмасці сялян не мела сталай асновы і спачатку было, па сутнасці, дэкларатыўнай акцыяй. У гэтай сувязі прыгадваюцца словы Апейкі, змешчаныя ў накідах пісьменніка да чацвёртай часткі «Палескай хронікі»: «А як жа яго, мужыка нашага, не шкадаваць? Мы ж ад яго трэбуем, каб ён адаў самае важнае. Зямлю, плуг, хлеб. Тое, чым ён, жонка, дзеці яго жывуць. Чым жылі яго бацька, дзед, прадзед. У чым аснова яго жыцця. Трэбуем, каб адаў ён нам усё гэта — напавер. Бо шчасце калгаснае, якое мы яму зычым, для яго — байка толькі. А ён наслухаўся баек. І па старых — знае цану байкам. Што б мы ні казалі, для яго гэта — байка. Бо жыццё гэтае, якое мы зычым, яму невядомае, нерэальнае. Ён не мацаў яго. Яго трэба было б памацаць. От калі б ён патрымаў яго ў руках — тады б іншае было...» Таму ажыццяўленне мерапрыемстваў без

гвалту і без пустой дэкларатыўнасці — надзвычай важны завет Івана Мележа ў кантэксце філасофскай рэфлексіі над гістарычным працэсам.

Канец 1920-х — пачатак 1930-х гг., калі ажыццяўлялася калектывізацыя, характарызаваўся ўзмацненнем таталітарнага рэжыму, што накладвала адбітак на псіхалагічную атмасферу ў грамадстве таго часу. Іван Мележ вельмі адказна аднёсся да задачы як мага дакладнейшага яе адлюстравання. Невыпадкава, імкнучыся падкрэсліць нарастаючую напружанасць і нецярпімасць у грамадстве, у сваіх запісах ён сабе дадаткова пазначыў наступную ўстаноўку: «Даць ад аўтара — псіхоз».

Гэты драматычны час, на жаль, спрыяў людзям з чорна-белым бачаннем свету. Барацьба за чысціню ідэі стала выдатнай магчымасцю расправіцца са сваімі апанентамі, зрабіць кар’еру. У такіх абставінах першымі ахвярамі становяцца сумленныя, адказныя людзі. У шчырай размове з Апейкам Белы дакладна пазначыў метад, якім карыстаюцца рознага кшталту кар’ерысты: «Модна становіцца выкрываць, крычаць, лупіць — пад маркай прынцыповасці! — кажа Белы Апейку ў шчырай размове. — Модна і выгадна. І рызыкi ніякай, і смелым паказаць сябе можна! Лепшым за ўсіх! Архібарацьбітом, архібальшавіком!» Такая псіхалагічная атмасфера стварыла спрыяльныя ўмовы для тых, хто быў гатовы ўвасобіць ідэю, дасягнуць паказчыкаў любой цаной, шляхам гвалту, рэпрэсій, адкінуўшы прэч народнае і нават чалавечае.

Перыяд калектывізацыі, на жаль, стаў добрым шансам для рознага кшталту кар’ерыстаў. Спрыяльны момант наступіў для такога «архібальшавіка», як Галенчык. Ключавым героем чацвёртага рамана, паводле задумы Івана Мележа, павінен быў стаць Дубадзел, поўная беспрынцыпнасць і бесчалавечнасць якога павінна была праявіцца далей, падчас арганізацыі працэсу раскулачвання ў Куранях. Працуючы над чацвёртай кнігай, Іван Мележ сам сабе пазначыў задачу ў адлюстраванні такога кшталту кар’ерыстаў: «Паказаць, як разгортваецца погань у такія моманты. Як спрыяе погані такі момант».

У адрозненне ад Галенчыка і Дубадзела, сакратар райкама Башлыкоў вылучаўся не толькі кар’ерысцкімі памкненнямі, але і шчырым жаданнем выканаць ускладзеную на яго задачу. Аднак і ён разумеў жыццё спрошчана, бачыў свет пераважна ў чорна-белых фарбах, што з’яўлялася не выпадковым у яго характары, а было абумоўлена яго папярэднім лёсам, перш за ўсё, недахопам адукацыі. Празмерная жорсткасць, залішняя прынцыповасць Башлыкова ў ажыццяўленні пастаўленых мэт прыводзяць да нецярпімасці і абьякавасці да чалавека. Але сам Іван Мележ адначасова вылучае і станоўчыя рысы свайго героя, падкрэсліваючы ўсю супярэчлівасць гэтай асобы: «Трагедыя Башлыкова — трагедыя чалавека сумленнага. Які хоча адпавядаць ідэалу часу». Нецярпліваць, абьякаваць становяцца ўласцівымі і Міканору падчас арганізацыі калгаса ў Куранях. Башлыкоў і Міканор шчыра імкнуцца выканаць заданне партыі, але іх жорсткасць — гэта вынік нявопытнасці, няздольнасці працаваць з людзьмі, нежадання прыслухоўвацца да праблем іншага чалавека.

Тое, што такія людзі (ці нявопытныя, як Міканор ці Башлыкоў, ці кар’ерысты, як Дубадзел і Галенчык) сталі кіраўнікамі, — гэта трагедыя таго часу. Гэта ў асноўным маладыя людзі, масавы прыток якіх у партыю адбыўся ў другой палове 1920-х гг. Многія з іх былі гараджанамі і не мелі ўяўлення пра спецыфіку працы на вёсцы. Менавіта на такіх — маладых, фанатычных, амбіцыйных, без дастаковага жыццёвага вопыту і крытычнага мыслення — была зробленая стаўка Сталіным і яго паплечнікамі з мэтай замацавання сваіх пазіцый у партыі і падаўлення апазіцыі з боку бальшавікоў так званага «старога пакалення» (да якіх можна аднесці Апейку і Гайліса). У гэты перыяд, калі з трыбуны партыйнага з’езда быў абвешчаны курс на суцэльную калектывізацыю, такія людзі, як Башлыкоў, як Дубадзел, гатовыя дасягнуць паказчыкаў любой цаной, узяліся на вяршыню сваёй кар’еры. А між тым аўтар падкрэсліваў, як многа ў арганізацыі любой

справы залежыць ад чалавека, ад асобы кіраўніка. Вызначаючы лейтматыў свайго рамана «Подых навалыніцы», Іван Паўлавіч сам сабе пазначыў: «Асноўная калізія (дылема) часу і кнігі (кніг) — чалавек і справа. Справа, якая б дасканалая ні была сама па сабе, залежыць ад людзей, якія яе робяць: ад іх розуму, іх сумлення, іх сэрцаў. Людзі гэтыя могуць высока падымаць справу, могуць скрыўляць яе, калечыць яе».

Зварот Івана Мележа да праблем грамадска-палітычнага жыцця пачатку 1930-х гг., да той трагедыі, якую прынесла народу гвалтоўная калектывізацыя, абумоўленая станаўленнем таталітарнага рэжыму, падштурхнуў пісьменніка да таго, каб падкрэсліць страты, якія панесла і культурная эліта Беларусі ў той час. У атмасферы падазронасці і нецярпімасці ахвярамі цкавання і здэкаў станавіліся лепшыя творчыя сілы народа. Іван Мележ усведамляў, які цяжкі ўдар па нацыянальнай культуры быў нанесены ў тыя гады. У яго запіснай кніжцы засталіся наступныя радкі: «Калі хвароба падазрэння і недавер'я ліхаманіла многія гарады і пасёлкі, многія краі і землі, то асабліва высокую тэмпературу хвароба гэта ўзняла на беларускай зямлі. Акрамя ўсіх іншых, тут былі яшчэ дзве акалічнасці, што спрыялі хваробе: блізка была мяжа, дзяржаўная граніца, той свет, які пагражаў, які пасылаў шпіёнаў і дыверсантаў. Тут асабліва важна было абясшкодзіць усякую нечысць, зрабіць парадак, тут быў пярэдні край, самы пярэдні край. У той абстаноўцы недавер'я, калі ўжо не толькі праяўлялі пільнасць, а падазравалі ўсё ўсякае, калі ва ўсім шукалі патайны, скрыты сэнс, натуральна, асцярогу, падазрэнні стала выклікаць нацыянальнае, за якім стала ўяўляцца здань нацыяналізму. Звычайныя нацыянальныя асаблівасці ў жыцці, у быцці, культуры беларусаў сталі ў вачах некаторых звышпільных і звышразумных дзейчаў таго часу злівацца з буржуазным нацыяналізмам. Пад падазрэнне падпадалі многія з тых, хто працаваў на славу і радасць народа, хто верай і праўдай служыў Савецкай уладзе. Няма ла ў чым невінаватых людзей было аб'яўлена нацыяналістамі і арыштавана... Пад знакам абароны народа, Савецкай улады рабіліся народу і Радзіме балючыя, незваротныя страты».

Іван Мележ ажыццявіў зварот да тэмы трагічнага лёсу беларускай інтэлігенцыі, маладых загубленых талентаў у сярэдзіне 1960-х гг. — у той жа час, калі Аркадзь Куляшоў выступіў з цыклам вершаў «Маналог», аддаючы даніну памяці сваім сябрам Змітраку Астапенку і Юлію Таўбіну. Паэт Алесь Маёвы, які з'явіўся на старонках рамана «Подых навалыніцы», стаў збіральным вобразам, у якім можна было пазнаць маладых аўтараў 1930-х гг., напрыклад, Уладзіміра Дубоўку, Язэпа Пушчу. Ёсць сведчанні, што пісьменнік цікавіўся жыццём, звычкамі, характарамі гэтых літаратараў падчас працы над кнігай. Аўтар не рабіў Алеся Маёвага адным з галоўных персанажаў «Палескай хронікі», і гэтая сюжэтная лінія не з'яўляецца цэнтральнай у рамане. Аднак у той жа час яна вылучаецца самадастатковасцю, што дазволіла пісьменніку ў поўнай меры адлюстравать тую трагедыю, якая напаткала многіх прадстаўнікоў творчай эліты, выспелай на хвалі беларусізацыі.

Алесь Маёвы — тыповы сельскі хлопец з задаткамі таленту. Яго лёс нагадвае жыццёвы шлях многіх маладых беларускіх паэтаў-самародкаў, якія змаглі сцвердзіцца як творцы, увайсці ў культурную эліту краіны, захаваўшы пры гэтым вясковую шчырасць, прамалінейнасць і любоў да роднай зямлі. Алесь — актыўны чалавек, які не стаіць убаку, калі бачыць несправядлівасць. Ён цвёрды і прынцыповы да канца. Апейка, настаўнік Алеся, які заўважыў маладога хлопца і развіў яго талент, яго любоў да творчасці, да высокага мастацтва, у глыбіні душы нават ганарыцца тым, што выхаваў чалавека, падобнага да сябе: «Прыгледзеліся б — чалавек які! Іменна ж такія — з характарам, з моцным сумленнем, з цвёрдай прынцыповасцю — аснова ва ўсякай вялікай справе. Іменна яны — сыны і ўнукі тых, хто калісьці ішоў і на катаргу і ў ссылкі з-за сваіх перакананняў. Іменна такія могуць выстаць у часіны трудных выпрабаванняў, выстаць, не пахіс-

нуцца; такія не будуць адседжвацца ў зацішку. Іменна яны, а не тыя, хто і цяпер, у мірны час, адседжваюцца, адмоўчаваюцца, туляюцца, што гатовы, наперакор свайму зачаму сумленню, «разумна» глядзець на ўсё, больш за ўсё асперагаючыся якой-небудзь рызыкі». І далей аўтар вуснамі Апейкі робіць наступную выснову: «Іменна ў такіх неспакойных, адкрытых, прынцыповых — сіла народа, сіла партыі. Жывая сіла». На жаль, у таталітарнай сістэме 1930-х гг. менавіта такія людзі найчасцей станавіліся аб'ектамі абвінавачванняў, здрады і рэпрэсій. І далейшыя лёсы як Алесь Маёвага, так і Апейкі, адлюстраваныя ў неапублікаваных частках «Палескай хронікі», дакладна сведчаць пра гэта.

Іван Мележ пакінуў нам накід трагічнай развязкі Алесевага лёсу, якую планаву адлюстраваць у адным з наступных раманаў. Паводле сюжэта, калі вясной 1930 года Апейка зайшоў наведаць свайго былога вучня, то застаў там толькі гаспадыню дома, якая паведаміла яму цяжкую навіну:

— «Забралі.

— Як — забралі? — Апейка ўсё ж не чакаў гэтага.

— Яна не адказала.

— Даўно?

— Паўмесяца...»

Трагічны лёс Алесь Маёвага падзялілі многія тагачасныя маладыя паэты і пісьменнікі. Беларускай літаратуры былі нанесеныя цяжкія, непапраўныя страты.

Выступаючы не толькі ў ролі мастака, але і даследчыка, пісьменніку было надзвычай важна выявіць і паказаць, як чалавек дзейнічае ў складаных драматычных абставінах, якія прымушаюць паступаць насуперак сумленню. А абвастрэнне псіхалагічнай атмасферы ў грамадстве на пачатку 1930-х гг. многіх людзей ставіла перад такім жа складаным выбарам. У падобнай сітуацыі апынуўся і настаўнік Алесь Іван Анісімавіч Апейка.

Апейка займае асаблівае месца ў галерэі герояў «Палескай хронікі». Як падкрэсліваў У. Гніламёдаў, «шмат свайго, самага заповітнага ўклаў пісьменнік у гэты вобраз. Гэтым вобразам пісьменнік сцвярджае свой ідэал станоўчага героя, героя нашага часу. Пошукі характару ў Мележа з'яўляліся адначасова і пошукамі ідэалу». Падаецца, менавіта вуснамі Апейкі, больш чым якога іншага персанажа трылогіі, аўтар даносіў да чытача свае найбольш значныя думкі. Падчас працы над раманам «Подых навальніцы» менавіта распрацоўка і ўвасабленне гэтага характару падавалася Мележу найважнейшай задачай. «Для мяне самая цяжкая задача — па-мастацку вырашыць вобраз Апейкі», — адзначаў пісьменнік.

Складаны час, у якім давялося жыць і дзейнічаць герою, абумовіў і драматызм яго лёсу. Унутраныя перакананні Івана Анісімавіча ўступілі ў глыбокую супярэчнасць з афіцыйнай лініяй партыі па ажыццяўленні прымусовай усеагульнай калектывізацыі. Ён зусім па-іншаму бачыў прынцыпы, якія павінны ляжаць у аснове як грамадскіх адносін, так і сістэмы кіравання: «Але ж сіла наша — не ў бяздумнай дысцыпліне, сіла — у калектывным розуме і — у калектывным сумленні. Дысцыпліна павінна быць зліта з сумленнем, з перакананнем. Нават ваенная дысцыпліна лепш за ўсё, калі яна свядомая. Тым больш гэта трэба камсамольскай, партыйнай». Па сутнасці, Апейка зыходзіць з прынцыпу дэмакратычнага падыходу да арганізацыі працэсу кіравання, у процілегласць жорсткай цэнтралізацыі. У выніку герой быў вымушаны рабіць вельмі складаны выбар паміж далучэннем да ўсеагульнага імкнення выканаць і перавыканаць даведзеныя зверху планавыя паказчыкі, з аднаго боку, і ўласным сумленнем, з другога. І ў процілегласць большасці партыйных работнікаў, якія, рухаючыся ў агульным рэчышчы, без асаблівых разважанняў падтрымалі генеральную лінію партыі, Апейка застаўся верным сваім перакананням. Іван Анісімавіч застаўся паслядоўным і тады, калі ад яго рашэнняў залежаў і лёс асобных людзей: рызы-

куючы нават сваёй пасадай старшыні райвыканкама, ён заступіўся за былога царскага афіцэра настаўніка Гарошку, за Сцяпана Глушака, за Алесья Маёвага і іншых.

У наступным, чацвёртым рамане «Палескай хронікі» Іван Мележ планаваў адлюстраваць, як Апейка быў абвінавачаны ў правым ухіле, зняты з пасады і выключаны з партыі. Але гэты неспадзяваны паварот у жыцці не толькі не паслабіў перакананні Апейкі, аднак, наадварот, нават узмацніў іх. Адразу пасля прыняцця рашэння аб выключэнні Іван Анісімавіч выказвае намер адстойваць свае погляды да канца. Найлепшым чынам Апейку характарызуюць яго ўласныя наступныя словы, якія засталіся ў накідах пісьменніка: «Ёсць людзі, якія лічаць за доблесць, што яны ўмеюць не разважаць. Партыя сказала, партыя рашыла!.. Няма чаго разважаць!.. А я хачу думаць, хачу зразумець усё, адчуць, як сваю праўду! Павінен быць перакананым ва ўсім, а для гэтага я павінен зразумець усё, адчуць, як сваю праўду! Розумам і сэрцам! Сапраўдны бальшавізм і ёсць перакананасць! Мы бальшавікі — ад перакананняў. У гэтым нашая асаблівасць і нашая сіла! Сіла! Бо няма нічога мацней за цвёрдыя перакананні! Я бальшавік не па білету, а па перакананнях! Быў такім, і буду такім!» Гэты маналог Апейкі — сапраўдны выклік сумленнага чалавека таталітарнай сістэме, гэта голас Грамадзяніна, унутрана свабоднага чалавека. Асоба Апейкі як кіраўніка выразна вылучалася на фоне вялікай агульнай шэрай масы кіраўнікоў-прыстасаванцаў, якія не мелі ні дастатковага вопыту, ні смеласці, і якія, такім чынам, толькі ўзмацнялі агульную атмасферу пасрэднасці, падазронасці і недаверу, якая ўкаранілася ў грамадстве на той час.

У рэшце рэшт, паводле задумы Івана Мележа, лёс Апейкі склаўся больш светла, чым у Алесья Маёвага: пасля афіцыйнага асуджэння палітыкі перагібаў Апейка быў адноўлены ў партыі. Аднак, нягледзячы на розныя лёсы настаўніка і яго вучня, іх аб'ядноўвае тое, што абодва яны перад тварам уласнай жыццёвай драмы, абумоўленай знешнімі абставінамі, засталіся ўнутрана няскоранымі. Праз лёс і ўнутраныя перакананні гэтых персанажаў Іван Мележ імкнуўся паказаць, што сіла духу чалавека мацнейшая нават за самыя жорсткія абставіны. Менавіта ў такіх людзях, як Апейка і Алесь, на думку аўтара, праяўляецца вялізны духоўны патэнцыял народа. У гэтым кантэксце яшчэ раз хочацца прывесці вышэйзгаданую цытату: «Іменна ў такіх... — сіла народа... Жывая сіла».

Падобную ўнутраную барацьбу, але ў іншых абставінах, перажывае яшчэ адзін з любімых персанажаў аўтара — Ганна Чарнушка. Падобна таму, як усё цяжэй і цяжэй у атмасферы нецярпімасці і цкавання становіцца такім сумленным людзям, як Апейка і Алесь Маёвы, усё больш невыносна становіцца і Ганне жыць у хаце нелюбімага мужа Яўхіма. Прага да свабоды падштурхнула яе вырвацца з сям'і Карчоў, але для гэтага ёй прыйшлося адважыцца пайсці наперакор тым трывалым, архаічным звычаям, якія спрадвеку існавалі ў Куранях. Учынак Ганны стаў вельмі смелым крокам і сапраўдным выклікам шматвекавым традыцыям вёскі. Аўтар зазначае, што калі яна ўсё ж такі вырвалася з сям'і Яўхіма, «у Куранях пайшлі чуткі..., што Ганна не толькі не збаялася, а насмяялася з яго. Сярод гаворак пра Ганну былі такія, што старыя, казалі, не помнілі, каб у Куранях калі-небудзь якая-небудзь жонка кідала чалавека, ды яшчэ такога, як Яўхім...» Крок, на які пайшла Ганна, быў абумоўлены яе ўнутранай духоўнай эвалюцыяй, яе ўнутраным імкненнем да свабоды, разуменнем немагчымасці далейшага падпарадкавання нелюбімаму чалавеку. Іван Мележ адзначаў, што ў лёсе, дзеяннях, перажываннях гераіні ён увасобіў свае ўяўленні «пра шчасце, пра каханне, пра самаахвярнасць». У гэтым вобразе аўтар увасобіў і ўласнае разуменне чалавечага гонару. Вобраз і лёс Ганны ўслаўляе імкненне чалавека да свабоды, рашучасць, гатоўнасць рухацца да новага, дзейнічаць, змяніць свае жыццёвыя абставіны.

Нездарма Іван Мележ столькі ўвагі надаў характарам і лёсам Апейкі, Алесья, Ганны. Пісьменнік імкнуўся давесці да сваіх сучаснікаў і да наступных пакаленняў, што будучае народа — менавіта за ўнутрана свабоднымі, актыўнымі,

неабьякавымі асобамі. Шчасце кожнага чалавека залежыць найперш ад яго асабістых намаганняў, а лёс народа ў цэлым абумоўліваецца тым, наколькі глыбока ў грамадстве ўсталюецца вера чалавека ва ўласныя сілы.

Калі ж чалавек не выбудуе свой лёс і жыццёвы шлях уласнымі намаганнямі, а імкнецца зручна прыладзіцца да навакольных абставін, то будучае такога чалавека не падаецца ўстойлівым, а шмат у чым залежыць ад выпадковасцей. Іван Мележ у «Палескай хроніцы» паказаў, як хутка змяняюцца абставіны, і тое, што здавалася перавагай у адзін момант, хутка стала недахопам у наступны. Так, у перспектыве памылковым аказаўся крок мачыхі Ганны, якая настаяла на тым, каб яе падчарка выйшла замуж за Яўхіма, сына кулака: паводле далейшага сюжэта «Палескай хронікі», сям'ю Карчоў раскулачылі, а разам з гэтым ганьба напаткала і сям'ю Чарнушкаў. Такім жа чынам і Васіль, які не змог у патрэбны час зрабіць правільны выбар на карысць каханай дзяўчыны, а ўступіў у шлюб з дачкой Пракопа, якую ніколі не любіў, аказаўся ў рэшце рэшт і без зямлі, і без сямейнага шчасця.

У «Палескай хроніцы» Іван Мележ перш за ўсё імкнуўся ўславіць вобраз чалавека працы, пры гэтым вобраз чалавека дзейснага, а не пасіўнага. Супярэчлівым у гэтым плане з'яўляецца характар Васіля: з аднаго боку, ён чалавек вельмі працавіты, але з другога — недастаткова рашучы ў важныя, адказныя моманты. Калі жыццё ставіць яго перад складаным выбарам (самы відавочны прыклад — паміж магчымасцямі звязаць жыццё з каханай дзяўчынай ці палепшыць свой зямельны надзел), то герой вельмі доўга вагаецца, а так і не вырашаецца зрабіць апошні, рашучы крок, праяўляе пасіўнасць у самую адказную хвіліну. Фактычна апошні крок замест яго робіць само жыццё, сам ход наступных падзей (спачатку Васіля апераджае Яўхім, потым Ганна адна рашаецца збегчы ў Глінішчы). Прычым у хвіліны адчаю герой усведамляе свой недахоп, сваю нерашучасць: «Дакуль жа яно ўсе ёго будзе, — што круціцца на адным месцы. Што ніяк не набярэш цвёрдасці, што б павярнуць ці сюды, ці туды. Штоб рашыць цвёрда і штоб не аглядувацца. Штоб не шкода было ці таго, ці другога! Калі ж ёго стане жыць так — што на душы легко!..»

Іншымі якасцямі валодае Іван Анісімавіч Апейка. Стратэгічнае мысленне гэтага героя, гістарызм у асэнсаванні падзей асабліва праявіліся ў разважаннях пад зорным небам падчас сенакоса, калі ён асэнсоўваў значэнне тых змен у жыцці палешукоў, якія вось-вось мусілі пачацца з усталяваннем калгаснага ладу. Апейка рашуча заклікае да перамен, якія палепшаць жыццё сялян. Невыпадкава гэтае сутыкненне двух светапоглядаў, дзвюх пазіцый да жыцця — актыўнай і пасіўнай — падчас першай сустрэчы Апейкі з Васілём выклікала даволі рэзкія словы ў адрас апошняга: «Для вас, для вашага шчасця стараюцца, гінуць людзі. А вы, вы — за сябе пастаяць не ўмеце!.. Ты — не бандыт, ты — крот, які капаецца ў сваёй нары. І толькі адну сваю шкуру беражэ. А там — хоць трава не расці! Хай другія прынясуць табе шчасце на талераццы!..»

Апісваючы паводзіны Васіля (і іншых персанажаў), пісьменнік адзначыў асаблівасць псіхалогіі людзей, сацыяльнае становішча якіх спрадвеку не дазваляла вырашаць свой уласны лёс, якія на працягу доўгага часу знаходзіліся ў залежным становішчы. Такая ментальная асаблівасць большай часткі насельніцтва паспрыяла таму, што ўладам удалося ажыццявіць калектывізацыю гвалтоўнымі мерамі, сустрэўшы ў большасці выпадкаў толькі спарадычнае, а не арганізаванае супраціўленне. Выказваючы абурэнне тымі жорсткімі метадамі, якімі праводзілася калектывізацыя, пісьменнік разам з тым у сваіх запісах адзначыў, наколькі памяркоўна насельніцтва адрэагавала на гвалтоўнае ўмяшанне ў іх спрадвечны лад жыцця: «Калектывізацыя ў нас прайшла знешне спакойна. Без асаблівых выступленняў. Галоўнае, што праявілася — адвечная пакорлівасць сялян. Калі прыціснулі — пакорліва пайшлі. Верачы ў душы, што не загінуць. Усякае было раней — не прапалі. Не прападзём і цяпер, можа. У адных была вера, у другіх — ілюзіі, што

ўсё цудоўна і зразу пойдзе ўверх, у другіх — большасці — паслухмянасць, пакорлівасць». Аналізуючы тагачасныя падзеі з пазіцыі сённяшняга дня, становіцца відавочна, што палітыка гвалту і рэпрэсій якраз і мела поспех таму, што ў якасці падмурка абапіралася на гэтую «пакорлівасць», ці, кажучы сённяшнімі словамі, неразвітую грамадзянскую свядомасць большай часткі насельніцтва. І, на жаль, гістарычныя рэаліі дваццатага стагоддзя, таталітарная сістэма, якая склалася ў 1920—1930-я гг., толькі спрыялі далейшаму існаванню псіхалогіі залежнасці і пасіўнасці.

У прыведзеных словах пісьменніка гучыць шкадаванне пра гэтую «адвечную пакорлівасць» і думка пра тое, што такія рысы характару, як безыніцыятыўнасць, пасіўнасць, неабходна паступова пераадольваць. Праз сюжэт «Палескай хронікі», праз адлюстраванне характараў і перыпетый лёсаў сваіх герояў Іван Мележ імкнуўся давесці, што кожны чалавек павінен навучыцца браць на сябе адказнасць, браць лёс у свае рукі. Жыццёвая пазіцыя чалавека непасрэдна ўплывае на яго ўласны лёс, а пазіцыі мноства людзей разам, спалучаючыся, — на гістарычны лёс народа. Пісьменнік падкрэсліваў, што і ў асяродку асцярожлівых куранёўцаў нараджаюцца ініцыятыўныя, адораныя, творчыя людзі, якія маюць усе магчымасці ўвайсці ў эліту на новым этапе развіцця грамадства. Сведчаннем таму з'яўляюцца найбольш любімыя Мележам вобразы Апейкі, Алеся Маёвага, Ганны, якія плоць ад плоці звязаныя з роднай вёскай, з роднай зямлёй. Пісьменнік шчыра верыў, што менавіта такія людзі — стойкія і адначасова сумленныя, разважлівыя, шчырыя, адказныя да сваёй справы і да людзей — павінны стаць асновай грамадства будучага. Але гэтым ідэалам Івана Паўлавіча не суджана было рэалізавацца ў савецкі час. Рэчаіснасць істотна разышлася з тымі думкамі, якія аўтар хацеў данесці на старонках «Палескай хронікі».

Пачуццю ўнутранай свабоды, якім пісьменнік надзяліў сваіх найбольш любімых персанажаў, супярэчыла сама савецкая камандна-адміністрацыйная сістэма, якая хоць і адкінула свае найбольш жорсткія формы, характэрныя для 1930-х гг., але пранізвала грамадства і пасля дваццатага з'езда КПСС. Чалавеку з моцным пачуццём грамадзянскай адказнасці прыходзілася нялёгка ў такіх умовах. У 1970-я гг. абьякवासць, дэкларатыўнасць, кар'ерызм, апісаныя ў «Палескай хроніцы», паступова станавіліся ўсё больш распаўсюджанымі з'явамі «застойнага часу». Яны размывалі фундамент самой савецкай сістэмы. У той час як з высокіх трыбун казалі пра надыход стадыі «развітога сацыялізму», пра пабудову такой супольнасці, як савецкі народ, у рэальнасці грамадства паступова губляла свой «унутраны стрыжань», свой духоўны патэнцыял — тую сілу, якая дазволіла людзям перажыць жahlівыя 1930-я гг. і Вялікую Айчынную вайну. І як вынік, сама савецкая сістэма аказалася не дастаткова ўнутрана ўстойлівай, каб супрацьстаяць выклікам новага часу. Бо гісторыя бязлітасна выкараняе ўсё дэкларатыўнае, пустое і потым жорстка карае за праяўленую ў свой час стратэгічную недалянабачнасць. Безумоўна, Іван Мележ бачыў гэтыя заганьы, і яго запаветы былі найперш адрасаваныя менавіта сваім сучаснікам, адрасаваныя 1960—1970-м гг.

У накідах да наступнага рамана Апейка, размаўляючы з Харчавым, прамаўляе вельмі праніклівы маналог (які, напэўна, павінен быў бы стаць адным з цэнтральных, кульмінацыйных маналогаў усёй «Палескай хронікі», але аўтар не паспеў яго апублікаваць): «Уся соль, па-мойму, у тым, каб нам паверылі. Паверылі, што тое, што мы робім, — талковае, надзейнае. Каб справа гэтая стала справай сэрца людзей. Цяжка гэта, маркотна, і нецярплінасць нас пячэ, але нічога не зробіш. Трэба — каб паверылі! Адзіны сродак: пераканаць, дабіцца, каб паверылі! Толькі там дзе вера, дзе душа — будучыня надзейная! Толькі там чалавек будзе лічыць усё сваім, кроўным! Не чужым, панскім!.. Вялікая рэч: вера, вера народа!»

Іван Мележ вельмі вялікае значэнне надаваў веры народа, якая складаецца з веры кожнага чалавека ва ўласныя сілы, ва ўласныя магчымасці, ва ўласную

будучыню. Вера — магутны рухавік, які дапамагаў людзям у самыя цяжкія часіны перажываць самыя цяжкія выпрабаванні. Менавіта яна з’яўляецца крыніцай самаахвярнасці, якую адзначаў Іван Мележ у сваіх запісах. Адысці ад пасіўнасці і ажыццяўляць здзяйсненні ў імя сённяшняга і будучага дня — важны завет пісьменніка. А для гэтага кожны чалавек павінен паверыць ва ўласныя сілы і рэальна пачаць дзейнічаць. Услаўляючы ў «Палескай хроніцы» лепшыя якасці народа, яго самаахвярнасць, Іван Мележ даводзіў думку, што народ непераможны, калі валодае вялікім духоўным патэнцыялам.

Аднак вельмі небяспечным з’яўляецца і злоўжыванне верай народа. На жаль, гісторыя дваццатага стагоддзя была дастаткова напоўненая шматлікімі нявыкананымі абяцаннямі, вялікімі ідэямі нерэалістычнага характару. Гэта прыводзіла да страты веры людзей у свае магчымасці, ва ўласную будучыню, зноў штурхала чалавека ў бездань пасіўнасці і абьякавасці.

Адрасуючы свае заветы 1960—1970-м гг., Іван Паўлавіч Мележ адначасова перакідае мост у нашае стагоддзе, у будучае. Адаптуючы грамадзянскія погляды пісьменніка да рэальнай сённяшняга дня, можна зрабіць наступную выснову. У сённяшніх умовах стабільным можа застацца толькі тое грамадства, у аснове якога ляжыць трывалая грамадзянская супольнасць, што можа ўзнікнуць толькі ў выніку яго паступовай самаарганізацыі, унутранай эвалюцыі. Менавіта ў трывалай грамадзянскай супольнасці найлепшым чынам выходзіць адказнасць асобы за свой лёс і за лёс дзяржавы. Гэта асабліва важна для беларускага грамадства, якое зараз знаходзіцца ў пераходным перыядзе. За апошнія два дзесяцігоддзі — кароткі па гістарычных мерках час — на долю нашай зямлі выпала шмат перамен: гэта і стварэнне суверэннай дзяржаўнасці, і фарміраванне рынкавай эканомікі пасля сямідзесяці год існавання савецкай сацыяльна-эканамічнай сістэмы, і ўваходжанне ў інфармацыйную эпоху. Выхаванне трывалай нацыянальнай ідэнтычнасці таксама можа адбыцца толькі на аснове моцнай грамадзянскай супольнасці. І гэта адзіны шлях супрацьстаяць тым шматлікім выклікам, з якімі грамадства можа сутыкнуцца ў гэтым стагоддзі.

Важным імператывам, якім кіраваўся ў свой час пісьменнік падчас стварэння раманаў «Палескай хронікі», быў зварот да гісторыі, да нашых гістарычных каранёў. Працуючы над цыклам раманаў, пісьменнік выказаў такі завет сваім чытачам: «Ведаць, хто мы. Не забываць, адкуль мы выйшлі. Толькі тады, калі мы будзем ведаць, адкуль мы, якімі былі, мы можам ведаць, хто мы. Ведаць цану сабе, свайму жыццю». Зараз гэтыя словы гучаць асабліва актуальна, бо сённяшняе беларускае грамадства, рухаючыся ў агульным рэчышчы сусветных працэсаў, паступова ўступае ў новую — інфармацыйную эпоху. Часта гавораць пра тое, што працэсы глабалізацыі, усеагульнай інфарматызацыі касмапалітызуюць чалавека, імкнуцца адарваць яго ад гістарычных каранёў. Але наадварот, упоруч з кожнай тэндэнцыяй існуе процітэндэнцыя ёй. І ў наш час усё часцей гаворыцца пра такую з’яву, як глакалізацыя — імкненне захаваць сваю нацыянальную, культурную ідэнтычнасць, паказаць усяму свету сваю нацыянальную асаблівасць. Працэс усеагульнай інфарматызацыі, нягледзячы на яго надзвычайную імклівасць, носіць пазітыўны характар, бо кожнай этнічнай супольнасці ён прадастаўляе дадатковую магчымасць падкрэсліць сваю адметнасць.

Інфармацыйная рэвалюцыя стварае для ўсіх роўныя магчымасці. Але тое, наколькі поўна яны будуць выкарыстаныя, залежыць ад грамадзянскай свядомасці насельніцтва, ад патрыятычнага пачуцця, якое выпявае ў сэрцы кожнага чалавека. Менавіта ад ведання кожным чалавекам роднай гісторыі, роднай культуры, роднай мовы і ад умення цікавым чынам прыпаднесці гэта прадстаўнікам іншых культур залежыць імідж Беларусі. Гэта справа кожнага з нас. Бо пра імідж краіны часта судзяць не па прыгожых карцінках, якія змешчаныя ў інтэрнэце, а па размове з людзьмі і па ўменні людзей расказаць пра сваю краіну.

Будучы не толькі пісьменнікам, але яшчэ і грамадскім дзеячам, займаючы пасаду намесніка старшыні Саюза пісьменнікаў БССР, Іван Паўлавіч Мележ акцэнтавана выказваў сваю пазіцыю ў дачыненні да тагачасных культурных працэсаў. У той час, калі беларуская мова і літаратура пераводзіліся ў школах у ранг факультатыўных прадметаў, ён казаў у адным са сваіх афіцыйных выступленняў: «Хачу сказаць таксама трохі пра другі наш клопат, які, як відаць з выступленняў, вельмі хвалюе многіх. Пра мову. ... Не, мы не можам глядзець на гэта абьякава. Не можам таму, што пытанне аб мове — гэта пытанне аб будучыні нашай літаратуры, яе здароўі і даўгалецці. Не можам таму, што мова народа — ёсць адзін з найвялікшых скарбаў народа, скарб, у якім жыве сэрца народа, яго надзеі і мары, яго талент і клопат, стагоддзі яго жыцця. Не можам таму, што скарбу гэтаму няма цаны». Памяць пра вялікую шкоду беларускай культуры, якая была нанесена барацьбой з «нацдэмаўшчынай» у 1930-я гады, выклікала ў пісьменніка і занепакоенасць аб перспектывах яе развіцця ў будучым. У той час, як у БССР набіралі сілу працэсы русіфікацыі, ён пакінуў нам наступны запавет: «Мова — гэта вялікі народны скарб. Яго нельга не паважаць, як нельга не паважаць родны народ». Сам Іван Паўлавіч увекавечыў мову сваіх землякоў, адлюстравашы ўсходнепалескі дыялект у мове сваіх герояў на старонках «Палескай хронікі».

Задумы аўтара па меры напісання «Палескай хронікі» змяняліся, перапрацоўваліся, але нязменным заставаўся адзін імператыў, якім ён кіраваўся з самага пачатку: «Мне хацелася напісаць кнігу ў поўным сэнсе народную, якая б праслаўляла народ, яго подзвіг, была б прасякнутая вялікай павагай да яго і клопатам пра яго». У сваіх кнігах Іван Мележ імкнуўся сцвердзіць веру ў будучае беларускага народа. Паказальна, што ўсю эпопею пісьменнік меў намер завяршыць наступнымі словамі Васіля, які вярнуўся пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны на папялішча родных Куранёў: «І ўсё-такі мы будзем жыць. Нас — не знішчыць. Бо мы — народ!» І гэты пафас аднаўлення, веры ў сілы народа выражае галоўны запавет, які пісьменнік хацеў перадаць будучым пакаленням.

